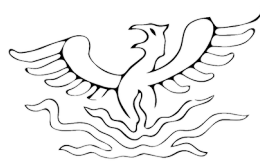

TIDSSKRIFTET FØNIX

Mynsters forhold til Grundtvig. Deres indbyrdes kampe

JENS RASMUSSEN
Kirkehistoriker, ph.d.

FØNIX ÅRG. 2021, s. 248-271

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Mynsters forhold til Grundtvig. Deres indbyrdes kampe¹

Indledning

Forholdet mellem J.P. Mynster (1775-1854) og N.F.S. Grundtvig (1783-1872) var gennem hele deres liv præget af et godt kendskab til hinanden. Der var tale om to fætre, idet Mynster var adopteret ind i familien. På den tid havde mange familier sammenbragte børn, idet en ægtefælles død ofte betød flere ægteskaber, f.eks. med enker og deres børn, som blev adopteret.

Professor Hal Koch har peget på, at der var stor forskel på Mynster og Grundtvig. Mynster lagde vægt på det enkelte menneskes møde med Guds ordet, gerne i lønkammerets stilhed. Menighedsforståelsen udtrykt med gudstjenestelivet trådte her i baggrunden. Det modsatte var tilfældet med Grundtvig, der om nogen har fremmet en kirkelig vækkelse med vægt på gudstjenesten med salmer og sakramenter.²

Deres modsætninger og konfrontationer fik indvirkning på begges eftermæle. Under grundtvigianismens storhedstid i sidste del af 1800-tallet var Mynster repræsentant for den bestående statslige folkekirke med sine traditioner tilbage til enevældens evangelisk-lutherske kirke, som af grundtvigianere blev betragtet som åndelig død. Grundtvig var forårsbebuderen i folkekirken, som ruskede op i gamle traditioner og krævede frihed for folkekirkens præster og lægfolk, så hver menighed kunne leve selvstændigt inden for en folkekirkelig administrative ramme.

Temperamentet var også forskelligt. Grundtvig var udfarende både i tale og skrift, mens Mynster var den indesluttede type, som gemte sin usikkerhed bag en utilnærmelig facade.

Det er min opfattelse, at begges eftermæle ikke har ændret sig meget siden. Mynsters og Grundtvigs forskellige holdninger til det kirkelige liv delte vandene både i samtiden og senere. Mynsters statskirke, hvor friheden var bunden, og Grundtvigs frie statskirke blev opfattet som modsætninger. Set i denne sammenhæng mente kirkehistorikeren Bjørn Kornerup, at Mynsters kamp mod baptistiske separatister og mod de gudelige vakte

1 Artikel på grundlag af oplæg holdt for TV-produktionsselskab i maj 2021. Udgangspunktet er mine bøger: *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven*, Odense 1999 og *En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*, Odense 2002.

2 Hal Koch: *Den danske Kirkes Historie*, bd. 6, 1954, s. 289f.

lægfolk skete med baggrund i ønsket om enevældens bevarelse. I denne kamp var Grundtvig hovedmodstanderen med sit ønske om en fri statskirke. Historikeren Hans Jensen mente videre, at det lykkedes Mynster at føre statskirken uforandret gennem omvæltningen 1848-49, og Hans Jensen fastholdt, at ”med Bruddet i Statsforfatning fulgte intet Brud i Kirkeforfatning eller Kirkeforhold”. Grundtvigs frie statskirke blev ikke indført.³

For at forstå dette eftermæle, som lever videre i nutiden, beskriver jeg i denne artikel de konfrontationer, som prægede forholdet mellem Mynster og Grundtvig. Jeg gør et forsøg på at få overblik over deres stridspunkter, ikke mindst fordi det fik stor betydning for eftertidens folkekirke.

To fætre

Grundtvig og Mynster var som allerede omtalt fætre, idet Grundtvigs mor, Cathrine Marie Grundtvig, var søster til Mynsters adoptivfar, Frederik L. Bang, som var overlæge ved Frederiks Hospital i København og gift med Mynsters mor Frederikke Nicoline Christiane, født Ring. Søskendeflokken omfattede også en bror, den kendte jurist og generalprokurør O.L. Bang, og yderligere en søster, Susanna Steffens, der var mor til Heinrich Steffens. Denne kom som studerende i Frederik Bangs lægehjem, og var sammen med den unge Mynster, som han gennem hele livet fik et nært venskab med. De var jævnaldrende, mens Grundtvig var 8-10 år yngre. Først som ung studerende, hvor Grundtvig kom i Frederik Bangs hjem, fik han kontakt til sine to fætre.

Trods denne fælles baggrund i den Bang'ske familie var den teologiske og kirkelige orientering forskellig. Mynsters adoptivfar, lægen Bang, var strengt pietistisk. Grundtvigs far, præsten Johan Grundtvig, var kirkelig konservativ.

I teologistudiet på Københavns Universitet, som Mynster afsluttede i 1794 og Grundtvig i 1803, blev begge påvirket af det Wolff'ske kontradiktionsprincip (erkendelsesprincip), på dansk grund formuleret af professor Børge Riisbrigh. Modsætningen var: Det onde kontra det gode, Djævel kontra Gud osv.

Mynster og Grundtvig fulgte naturfilosoffen Heinrich Steffens forelæsninger 1802-04 på Elers' Kollegium i København om den personlige religiøse individualisme, som krævede samvittighedsfrihed, hvor den enkelte skulle respekteres, ikke mindst i åndelige spørgsmål. Steffens gjorde op med rationalismens fornuft og satte den indre følelse i centrum, som blev

³ J.P. Mynsters *Visitatsdagbøger*, indl. s. XLVIIIff., LVIIff., LIXff. Hans Jensen: *Kirkehist. Saml.* 1943, 6.rk., bd.4, s. 275-281.

forløst i det guddommelige på jord, der åbenbarede sig i Kristus. Det var igennem det individuelle "Genie", at kristendommen udfoldede sig som den evige idé i historien.

Begge udviklede de følgende år deres syn på reformationen og læste i Martin Luthers skrifter. Mynsters lutherforståelse smeltede sammen med en individuel trosforståelse, mens Grundtvig udviklede en luthersk ortodoksi. De kom i Bakkehus-kredsen hos ægteparret Knud Lyne og Kamma Rahbek, og Mynster var mest i nær kontakt med Kamma Rahbek, der i deres brevveksling ofte drillede ham med "Fætteren".⁴ Grundtvig deltog i Bakkehusets litterære saloner i årene 1808-10.

I sommeren 1803 kom Mynsters personlige "Gjennembrud", mens han var sognepræst i Spjellerup Sogn ved Stevns. Der var ikke tale om en pludselig omvendelse, men nærmere en bevidsthed om samvittighedens vidnesbyrd (du skal), der udtrykte Guds realitet (Guds vilje). Senere i december 1811 blev han beskikket som kapellan ved Vor Frue Kirke i København. Grundtvig blev også følelsesmæssigt forløst, men det skete med forelskelsen i Constance Leth på herregården Egeløkke, Langeland. Grundtvig var kommet til Egeløkke som huslærer, og forelskelsen førte til en forfatterpassion de følgende år inden han med dimisprædiken i 1810 og opgøret med rationalismen endte i en luthersk-ortodoks position.

Opgør i 1812

Det første store sammenstød mellem Mynster og Grundtvig kom i 1812. Biskop Fr. Münter i Sjællands Stift havde i 1809 indført, at lærde præster kunne holde foredrag på landemoderne. Disse var normalt møder for biskop og provster, men blev nu fulgt op med deltagelse af stiftets præster, som samledes om lærde foredrag. Personligt havde Münter opfordret Mynster til at holde foredrag, men han havde ikke opfordret Grundtvig, som i biskoppens øjne havde gjort sig umulig med sin dimisprædiken fra 1810 pga. sin kritik af den københavnske gejstlighed.

Grundtvig holdt et foredrag på det udvidede landemode i sommeren 1812, hvor han talte om oplysningsteologien, der spottede den gammeldags kristendom. Her fik han ideen til digtet *Roskilde*, som blev oplæst på landemodet i oktober samme år. Det var et forsøg på i poetisk form at vække den sjællandske gejstlighed fra dens kristne dvale pga. oplysningsteologien, som herskede. Digtet udkom i 1814 med titlen *Roskilde-Riim*. I

⁴ C.L.N. Mynster: *Nogle Blade af J.P. Mynsters Liv og Tid*, 1875, s. 144.

Sjællands Stift blev landemoderne holdt i Roskilde Domkirkes "Riddersal", der i årene 1810-1812 blev indrettet til formålet.⁵

På disse landemoder har Grundtvig givetvis talt med Mynster. Det fremgår af en brevveksling fra december 1812 mellem Grundtvig og Mynster, hvor Grundtvig ved et møde, formentlig sidste landemøde, fandt Mynster noget "Kold" overfor ham. Grundtvig var ikke særlig populær efter kritikken af kolleger. Hans hang til at sige sin mening i frihed gjorde, at han havde det svært på de bonede gulve. Dertil kom den luthersk-ortodokse forståelse og bibelkristendom, som manifesterede sig i hans udgivelse fra 1812 *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng*. Her fremførte Grundtvig en sønderlemmende kritik af tyske tænkere og digtere, hvilket isolerede ham yderligere i tidens lærde og kulturelle kredse. Han kom i polemik med fysikeren H.C. Ørsted og mistede venskabet med historikeren Chr. Molbech. Tilsvarende var Mynster absolut ikke på Grundtvigs hold, og derfor var Mynster noget afvisende på landemødet i oktober 1812.⁶

Det fik Grundtvig til at skrive til Mynster den 1. december 1812. Han understregede, at det var vigtigt, at "Guds Ord skal høres helt og utilhylet". Grundtvig afkrævede i brevet Mynster hans tro og bekendelse og bemærkede, at hans "Venner" havde hørt Mynsters prædikener og anså flere for "skolerette moralske Afhandlinger". Herefter fremførte Grundtvig, at i den prædiken, han havde hørt af Mynster, var troen nærmest opfattet som uafhængig af den "skrevne Aabenbaring".

Mynster svarede den 13. december 1812 og kunne tydeligvis ikke lide at blive krævet til "Regnskab". Det var udtryk for "Mistilliid", og Mynster indrømmede, at han under sådanne forhold havde svært ved, at der skulle ledes efter hans fejl: "[Aa]ben og fri kan jeg ikke finde en Mands Adfærd, der hellere bedømmer mig efter mit Udvortes, som det har forekommet ham i Forvirringen, end efter de alvorlige Ord, talt af mit Hjertes Inderste". Grundtvig repræsenterede den troende menighed og holdt sig til "det skrevne Bogstavet", skrev Mynster, som reagerede og krævede plads til kulturkristne:

hvor et Menneske, ogsaa uden skreven og udvortes
Aabenbaring, holder hart ved den Usynlige, som om han saae
ham, der er den sande Troe – maaskee ufuldstændigere, mindre
glædelig end den, hvis Besiddelse udgjør vor Lykke, men i sit
Væsen ikke forskiellig ... Mange skulle komme af Øster og
Vester og sidde til Bords i Guds Rige fremfor Mange, der kaldte
sig Rigets Børn.

5 N.F.S. Grundtvig: *Roskilde-Riim*, 1814. Indledning i grundtvigsvaerker.dk. Knud E. Bugge: "Grundtvigs landemodetaler", *Grundtvig-Studier* 1953, s. 81ff.

6 Knud E. Bugge: "Grundtvigs landemodetaler", *Grundtvig-Studier* 1953, s. 84-93.

Mynsters fremhævelse af kulturkristnes ret i kirken havde sin baggrund i den hårde pietistiske opdragelse hos adoptivfaderen, lægen Frederik Bang.

Grundtvigs fordømmelse i *Verdens Krønike* (1812) af det 18. århundredes tyske åndshistorie og afvisningen af fornuftens betydning på det religiøse område var Mynster kritisk overfor. Hans udgangspunkt var det almenmenneskelige sag, og derfor fortalte han Grundtvig, at han tilsluttede sig den opfattelse, som "erkiendte Guds Aand virksom i alle Lande og alle Tider, og allevegne saae dens Frugter, om end ufuldkomne, dog tydelige nok i redelige Menneskers Tale og Gierning".

Grundtvig skrev endnu et brev den 22. december 1812 til Mynster, hvori han undskyldte tonen i sit første brev med, at det "var skrevet i ... en alvorlig Tvivls Øieblikke". Han rettede spørgsmålet til Mynster: "Hvor kunde De dog blive saa vred, og lade Solen gaa ned over Deres Vrede, og skrive i Vrede og sende mig Brevet?" Men Mynster havde ikke lagt barndommens tvungne pietisme bag sig. Derfor var han stødt over Grundtvigs henvendelse. Han slog Grundtvigs bekendende bibelkristendom i hartkorn med barndomshjemmets bod og omvendelse, som han afskyende. Mynster besvarede ikke dette brev, og de to fætre blev aldrig fortrolige.⁷

Begge bekæmpede rationalismen

Mynsters og Grundtvigs grundsyn på frelse og menighed udviklede sig i forskellige retninger i de følgende år. Deres forkyndelse i starten af 1820'erne var forskellig, selvom de begge bekæmpede rationalismen.

Mynster var meget afvisende overfor Grundtvig. Da Grundtvig i 1822 var kommet til hovedstaden og var blevet kapellan ved Vor Frelser Kirke på Christianshavn, viste Mynster sin utilfredshed med at få fætteren til København, for så kunne han ikke undgå at møde ham i de københavnske gejstlige kredse. Mynster skulde endda have udtalt ved Grundtvigs udnævnelse, at han havde det med visse mennesker som med løver og elefanter: "Det er mig kiert, at de findes, men jeg ønsker ingen nærmere Omgang med dem". Dette var næsten en forudsigelse, for Grundtvigs betydning for den danske kirke blev på en gang gigantisk som en elefant og egensindig som en løve.⁸

Grundtvig var langt mere imødekommende. Han anerkendte, at

⁷ C.L.N. Mynster: *Nogle Blade af J.P. Mynsters Liv og Tid*, 1875, s. 98-119. J.P. Mynster: *Meddelelser*, 1854, s. 191.

⁸ H.F. Rørdam (udg.): *Kirkehist. Saml.* 1895-97, 4. rk., bd. IV, s. 461. Her er citeret fra et interview med universitetslektor Th. Lyby om N.F.S. Grundtvig i *Kristeligt Dagblad*, 27. maj 1999.

Dr. Mynster ... var Den af os Yngre, der, ældst og tidlig klar, brød Isen til Fæderne-Troens og Stats-Religionens Værn, Dr. Mynster ... havde practisk beviist, man tog meget feil, hvis man troede, at Kiøbenhavnerne sværmede for Stiftsprovst Clausen.⁹

Clausen var en af de ledende rationalistiske teologer. Grundtvigs vurdering kan suppleres med Lolland-Falsters biskop N.M. Plums formulering mange år senere i 1942: "[At] der er to Maader at overvinde det gamle paa: det voldsomme Brud og Paavisningen af det nyes stærkere Kraft". Han mente, at bruddet med rationalismen var Grundtvigs form, mens det sidste var Mynsters form.¹⁰

Efter englændernes bombement i 1807 var Vor Frue Kirke under opbygning, og Mynster prædikede derfor i Trinitatis Kirke i København.¹¹ Forkyndelse drejede sig om menneskelivets vilkår i syndens verden. Han talte om "den fordærvede natur", og hans forkyndelse var grundlæggende præget af det individuelle menneskes tro og tvivl ("Hjertets Trang"). Der var mange veje til Kristusåbenbaringen, som han betegnede som det "overnaturlige", dvs. supranaturalisme. Naturalismens vej var udelukket, fordi naturalismen forskød kristendommen med opfattelsen af, at intet princip var over naturen. Denne retnings udsagn kunne ikke være sandt, når modsætningen med Kristusåbenbaringen, det supranaturale, var udgangspunktet, mente Mynster. Rationalismen med fornuftens eneret i tolkningen af Bibelen havde dog i det mindste en vis forbindelse til kristendommen.

Påskedag 1823 forkyndte Mynster om "vor Tro" (søndagens tekst: Mark. 16,1-7), der førte til åbenbaringen og som indebar en erkendelse af den historiske Kristus og samtidig til pligten at tro denne sandhed. Han lagde vægt på "vor christelige Tro", forstået som Den apostolske Trosbekendelse: "thi saa ofte jeg gientager den [trosbekendelsen] for mig selv, saa ofte jeg igien klart og alvorligt siger mig, hvad jeg troer, da føler jeg, at Troen er den Seier, som overvinder Verden". Dette prædikede Mynster et par år før den grundtvigsk-clausenske strid og senere i *Meddelelser* bemærkede Mynster, at i hele hans voksenliv havde han ved sin morgenandagt fremsagt trosbekendelsens ord.¹²

Grundtvig forkyndte i Vor Frelses Kirke på Christianshavn om Jesus Kristus som vor frelser og forsoner, der døde for vore synder og oprejstes

9 Grundtvigs anmeldelse af J.P. Mynsters skrift: *Om Begrebet af den kristelige Dogmatik* (1831) i *Theologisk Maanedsskrift*, maj 1831, s. 628f. H.F. Rørdam (udg.): *Kirkehist. Saml.* 1895-97, 4. rk., bd. IV, s. 730.

10 N.M. Plum: *Kirken og Tiden*, 1942, s. 7.

11 Mynsters og Grundtvigs prædikener til 2. søndag i fasten 1823, til langfredag 1823, til påskedag 1823 og til pinsedag 1823. J.P. Mynster: *Prædikener*, bd. 1-2, 1. opl., 1823, 4. opl., 1845.

12 *Prædikener*, bd. 1, 1. opl., 1823, s. 263, 377f., 4. opl., 1845, s. 211, 301-303. J.P. Mynster: *Meddelelser*, 1854, s. 288.

for vor retfærdiggørelse. Han fremhævede frelsesvisheden som en troserfaring, og appellerede dermed til de bekendende kristne i menigheden. De vakte var derfor tilhængere af Grundtvig, mens borgerskabet holdt sig til Mynster.

Påskedag 1823 brugte Grundtvig ikke alterbogens tekstforslag som udgangspunkt (Mark. 16,1-7, 1. Kor. 5,7-8) i sin prædiken, men han anvendte Johs. 2, 18-22, hvor Jesus gav jøderne et tegn: "Nedbryder dette Tempel, og inden tre Dage vil jeg opreise det". Dette tegn var for apostlene sandheden, mente Grundtvig, mens fjenderne brugte Jesu tale og tegn som en anklage. Dog ville fjenderne sikre sig mod Kristi oprejsning tre dage efter hans død ved at lade soldater bevogte graven. Dramatisk beskrev Grundtvig om fjendernes forsøg på at sætte vagt ved graven. Herefter brugte Grundtvig Markusevangeliets opstandelsesberetning (Mark. 16, 1-7) for at beskrive Kristi opstandelses virkelighed. Grundtvig anvendte ikke trosbekendelsen i sin påskeprædiken i 1823, som Mynster havde gjort.¹³

Snart fik Grundtvig et friere forhold til Biblens Gudsord og inddrog det sakramentale omkring dåb og nadver.¹⁴ H.N. Clausen mente som rationalist i sit skrift *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus* fra 1825, at fornuften var Bibelens udlægningsmiddel, og at Bibelen var fundamentet i kristendommen. Grundtvig erklærede samme år i *Kirkens Gienmæle*, at Clausen som rationalist var en "Kætter". Grundtvig orienterede sig nu mod den historiske kirke på grundlag af den apostolske trosbekendelse, som gav den rette målestok for kristendommen. Det drejede sig om en kirkelig kristendom ved menighedens gudstjeneste med dåbsbenedelse, forkyndelse og lovsang.

Mynster mente, at menighedens tro ikke alene skulle bygge på trosbekendelsen, men også på "Jesu Historie", udtrykt i Bibelen. Han følte sig klemmt mellem Grundtvigs fremhævelse af den apostolske trosbekendelse som troens målestok og H.N. Clausens ensidige fremhævelse af Skriften som fornuftens målestok for kristendommen. Mynster blandede sig ikke offentligt i striden mellem Grundtvig og Clausen, men skrev til sin ven provst W.E. Engelbreth, Lyderslev, i november 1825: "Jeg bekiender for Gud og Mennesker, at jeg er mod dem begge".¹⁵ Mynster mente, at kirkens fundament var både trosbekendelse og Bibelens skrifter, men Engelbreth havde taget Grundtvigs parti, hvilket Mynster ikke kunne forstå, for i præsteeden fra 1619 omtaltes både Skriften og de symbolske bekendelsesbøger. Grundtvig var klar over Mynsters holdning til sagen mellem ham og Clau-

¹³ N.F.S. Grundtvigs *Prædikener 1822-26 og 1832-39*, bd. II, 1823-24, 1983 - endv. bd. III, 1824-25, 1983 og bd. IV, 1825-26, med bilag 1826-30, 1983.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ H.F. Rørdam (udg.): *Kirkehist. Saml.*, 1895-97, 4. rk., bd. IV, s. 489.

sen. Han skrev i skriftet *Om Religion-Frihed* (1827), at Mynster betragtede "Clausen som en vildfarende *Broder* og mig som en af *Christi Korsers Fjender*". Stemningen var ikke god.¹⁶

Til trods for uenigheden blev Mynster flere år senere klar over Grundtvigs store betydning:

Man kan ikke negte, at den Tone, hvori Forfatteren [prof. H.N. Clausen] ofte talede om Andres Meninger og om det Bestaaende, havde noget Irriterende. Grundtvig, som nylig ved at læse i Irenæus havde gjort sin formeente Opdagelse om Troes-Reglen, anfaldt Clausens Bog med den yderste Vehements [voldsomhed] i sit famøse 'Kirkens Gienmæle'. Neppe har noget Skrivt i Danmark frembragt en saadan Sensation.¹⁷

Grundtvig formulerede stadig skarpere sit dåbssyn de næste par år, hvor alt var givet barnet i dåbens Gudspagt (jf. nedenfor). Denne forståelse har været grundlæggende for folkekirken. Det skete således i et opgør med tidens skrifteologer, især H.N. Clausen.

Kirketugten

Mynster var præget af den religiøse individualisme og så til det søgende menneske, der udtrykte sig i poesi og litteratur. Han krævede en kulturåben evangelisk-luthersk statskirke med plads til både aktive kristne og kulturkristne. Det kan betegnes som en rummelig kirke, og han ville ikke opgive enevældens religiøse uniformitetsprincip. Dog skulle der ske reformer som fremmede samvittighedsfriheden. En sådan sag kom i 1837 med spørgsmålet om kirketugtens ophævelse.

Mynster var i 1834 blevet udnævnt til biskop over Sjællands Stift og var samtidig regeringens hovedrådgiver vedrørende statskirkens forhold. Derfor blev han inddraget i kirketugtssagen.

Kirkegangen ved gudstjenesten var faldende i Kongeriget, hvilket af præster blev opfattet som en ligegyldighed overfor statskirken. På grund af denne ligegyldighed kom stiftsprovst H.G. Clausen (Vor Frue Kirke), som medlem af "Den kongelige Kirkecommissionen af 1813" allerede i 1819 med et forslag vedrørende kirketugtens genoplivelse i menigheden i forbindelse med kommissionens behandling af Danske Lovs afsnit om "Kir-

¹⁶ N.F.S. Grundtvigs *udvalgte Skrifter*, "Om Religions-Frihed III", 1827 (censur, først udgivet i 1866), bd. V. 1907, s. 127. Jf. Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed*, 2009, s. 160ff.

¹⁷ J.P. Mynster: *Meddelelser*, 1854, s. 223.

kens Myndighed imod de Ubodfærdige” (fra 1629, optaget i Danske Lov af 1683 i 2. bog, 9. kap.). I 1837 genfremsatte Clausen dette forslag for kommissionen, som han stadig var medlem af. Herefter blev forslaget sendt til høring hos biskopperne. Regeringens fremtrædende jurist A.S. Ørsted og biskop J.P. Mynster havde ved forskellige lejligheder offentligt berørt kirketugtsbestemmelserne. De ønskede at bevare enheden mellem stat og kirke, dvs. deres udgangspunkt var den kristne stat, hvor alle blev lutherske kristne borgere ved barnedåben. Genoplivelse af kirketugten ud fra *Danske Lov* med en udelukkelse af kirken som helhed, som foreslået af stiftsprovst Clausen, fik ikke kommissionsflertallets opbakning. Det bestod af A.S. Ørsted og provst A.K. Holm (Holmens kirke). Især A.S. Ørsted kunne støtte sig til Mynsters betænkning af 25. marts 1837.

Ørsted og Mynster argumenterede med de statsborgerlige grunde, for alle døbte var automatisk statsborgere i landet (Danske Lov 2-1 og 2-5-6, forordning af 30. maj 1828). Udelukkelse af statskirken ville derfor skabe splittelse – med borgerlige konsekvenser, i yderste fald landsforvisning – og det ansvar kunne statskirken ikke påtage sig. Mynster og Ørsted ville ikke udelukke nogen fra kirkens fællesskab, men ville derimod gå den modsatte vej og tolerere alle. Derfor fastslog de princippet om ”Samvittigheds-Frihed”. Det skulle fastholdes ud fra tidsånden. Tolerancen var nødvendig, og dermed var der indirekte tale om en accept af en begyndende sekularisering. Begge skelnede således mellem ”troende Lemmer” af kirken og ”lunkne Lemmer”. Karakteristisk for sidstnævnte var en ligegyldighed overfor kirkens gudstjeneste og den hellige nadver. Men de ”lunkne” skulle forblive i kirken og ikke skilles ud.

Der kom intet resultat ud af kirkekommissionens overvejelser i 1837. Konsekvensen kan aflæses i prof. Kolderup-Rosenvinges *Kirkeret* fra 1838, hvor der klart blev skrevet, at kirkedisciplinen har indskrænket sig til ”Anvendelse af geistlig Formaning, og Hensigtsmæssigheden af en videre Udstrækning af Kirketugten lader sig vistnok meget betvivle”.¹⁸ Statskirken omfattede i kraft af barnedåben alle borgere i kongens evangelisk-lutherske stat, og udstødelse af kirken kunne som yderste konsekvens betyde udstødelse af staten (”Kongens Religion”, jf. Kongeloven af 1665). Mynster var også med til at anbefale kongen ophævelsen af den tvungne kirkegang i 1845. Alt sammen pga. samvittighedsfriheden.

¹⁸ §§ 78 og 79, s. 154ff.

Tolerance og sognebåndsløsning

Grundtvigs nye kultursyn med folkeoplysning og danernes historiske fællesskab manifesterede sig i 1832 med udgivelsen *Nordens Mythologi*. Grundtvig ønskede at fokusere på menneskelivet, og hans tanker om folkehøjskolen tog sin begyndelse, men klarere udtrykt i *Det Danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet* fra 1836. Hans sakramentale kirkeforståelse adskiltes fra skolens oplysning om fædrelandet og fællesskabets danske værdier. Han accepterede også naturalister ”med Aand”, såkaldte ikke-kristne, på det menneskelige plan. Ligeledes var han tolerant overfor forskellige kirkelige retninger: ”Calvinister, Catholiker, Jøder og Kvækere”, og han mente, at der i det mindste var en fælles Gud at holde sig til. Udgangspunktet var Grundtvigs kristelige-mosaiske forståelse, der byggede på Guds livsfællesskab med sin skabning i skabelsen og syndefaldet. Begge dele kunne alle forholde sig til på det menneskelige plan.

Religionstolerancen var voksende under den afsluttende enevælde efter 1800. I forbindelse med den litterære jødefejde i 1813 og københavnske borgeres jødeforfølgelser i 1819-1820 havde både Mynster og Grundtvig støttet jøderne og udvist tolerance. Senere i 1841 anbefalede Mynster kongen at anerkende katolske præster i landet. Resultatet blev, at Danske Lovs forbud mod, at katolske præster opholdt sig i landet, blev sat ud af kraft. Der var senere i 1849 ingen nævneværdig uenighed i Den grundlovgivende Rigsforsamling om Grundlovens religionsfrihed.¹⁹

Grundtvigs adskillelse af kirke og skole førte til en ny forståelse af enevældens statskirke, hvilket han udtrykte i skriftet *Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet* fra 1834 med ønsket om en ”fri Stats-Kirke”. Fremover skulle staten kun styre kirkens ydre anliggender (økonomi og administration), den ydre juridiske ramme, mens kirkens indre anliggender omkring lære, liturgi, salmebog osv. skulle gives frit i de enkelte menigheder, hvor ”de gammeldags Christne” og ”den nymodens Christendom” skulle leve i hver sin menighed. Det krævede sognebåndsløsning til lægfolk og liturgisk og dogmatisk frihed til præster.

Grundtvig nærmede sig i denne sammenhæng H.G. Clausens syn på uværdige i kirketugtsdebatten, for Grundtvigs ønske om præstefrihed betød, at præsten kunne nægte at betjene de lægfolk, som ikke var værdige, f.eks. til nadverens fællesskab. Modsat var det holdningen hos vakte lægfolk, at de støttede Grundtvig pga. hans frihedstanker, herunder dette, at man selv måtte vælge den præst, som man ville modtage nadveren af. Værdigheden gjaldt både lægfolk og præst. Der var under alle omstændigheder

¹⁹ Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed*, 2009, s. 62ff., 120ff.

hos Grundtvig ikke tale om udelukkelse fra den luthersk-evangeliske kirke som helhed, hvilket var tilfældet med Clausens forslag til kirketugt.²⁰

Grundtvig ville en fri statskirke, mens Mynster holdt sig til rummelig kirke. Begge argumenterede ud fra samvittighedsfriheden. Grundtvig ville have sognebåndsløsning og præstefrihed, dogmatisk og liturgisk i en fri statskirke, og de gammeldagstroende kristne skulle have mulighed for at have deres egne menigheder. Mynster ville derimod bevare enevældens statskirke som en rummelig fælles bekendelseskirke med uniformitet i tro og liturgi, åben for alle, kirkelige såvel som ukirkelige.

Grundtvigs tilhængere søgte uden held ved den første stænderforsamling i Roskilde i efteråret 1835 – holdt i Palæet – at foreslå sognebåndets løsning. Stænderanordningen af 1831 medførte i 1834 oprettelsen af regionale rådgivende Stænderforsamlinger – én stænderforsamling for hver af landsdelene: Østifterne (Roskilde), Nørrejylland (Viborg), Slesvig (Slesvig) og Holsten (Itzehoe). Forslaget om sognebåndsløsning blev gentaget ved den anden stænderforsamling i Roskilde i 1838, hvor der kom hele syv andragender, bl.a. sendt af vakte kredse fra København, grundtvigske præster fra Sydvestsjælland og Grundtvigs nærmeste allierede magister Jakob Chr. Lindberg. Mynster, der havde sæde i stænderforsamlingen, blev af forslagsstillerne og den grundtvigske kateket i Ringkøbing, Vilhelm Birkedal (senere sognepræst i Ryslinge Sogn), beskyldt for at være årsagen til, at forslaget også faldt denne gang. Dette har også været Grundtvigs opfattelse, hvilket kan aflæses i hans skrift fra februar 1839 *Tale til Folkeraadet om Dansk Kirkefrihed*.

Sagen var, at Mynster var formand for stænderkomiteen, som behandlede disse andragender. Imidlertid viste udvalgsbetænkningen, at Mynster gik ind for en delvis sognebåndsløsning ved altergang og konfirmation, hvilket var støttet af bispekolleger.²¹ Der var andre, som ved afstemningen førte an i nedstemningen af de syv andragender. Markant afvisende i deres taler var proprietær Carl de Neergaard og fabrikant J. Chr. Drewsen. Dertil kom, at de københavnske præster var imod sognebåndsløsning. Mynster betroede sin hustru i breve efter afstemningen, at det ikke kunne undgås med hans position, at han i offentligheden kom i skudlinjen.²²

20 N.F.S. Grundtvigs udvalgte Skrifter, 1904-09, bd. V, "Om Daabs-Pagten" (1832), s. 373-75, bd. VIII, "Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet" (1834), s. 61f., 62-64, 73f., 75f., 82f., 85f., 89-95, 96f. og bd. VIII, "Om Religions-Forfølgelse" (1842), s. 460ff., s. 473. Jf. Th. C. Lyby i *festskrift til Jakob Balling*, 1993, s. 216ff. og Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed*, 2009, s. 159ff.

21 C.L.N. Mynster: *Blade af J.P. Mynsters Liv og Tid*, 1875, s. 385 (fra Fogtmann, 22/11-1838). *Stænder-Tidende*, bd. II, sp. 1137-1245; J.P. Mynsters betænkning, sp. 1137-65.

22 C.L.N. Mynster: *Blade af J.P. Mynsters Liv og Tid*, 1875, s. 376f. (13/11-1838), 377 (27/11-1838), 379ff. (18/12-1838), 383f. (22/12-1838).

Uenighed om liturgiens dåbsritual

Ritualsagen i 1830'erne og baptistsagen i 1840'erne skabte for alvor offentlige konfrontationer mellem Mynster og Grundtvig. Ud over konfrontationen ved brevvekslingen i 1812 var der indtil dette tidspunkt tale om en uenighed, som var holdt i skak af deres fælles bekæmpelse af rationalismen i det kirkelige liv.

Konfrontationen i ritualsagen havde sin baggrund i, at forholdet mellem Grundtvig og Mynster blev forværret ved årsskiftet 1838-1839. Grundtvig var på det tidspunkt uden embede og sendte derfor en ansøgning til biskop Mynster om almindelig tilladelse til at forrette dåb, konfirmation og altergang. Det skete kort tid efter, at sagen om sognebåndsløsning var faldet i Roskilde Stænder, og hvor Mynster herefter offentligt måtte stå for skud pga. stænderforsamlingens afvisning af, at der skulle sendes en petition til kongen med det formål at indføre sognebåndsløsning. Samtidig søgte Grundtvig om at måtte konfirmere sine sønner i Frederikskirken. Nytårsdag 1838 aflagde Grundtvig besøg i bispegården for at tale med Mynster om sagen.

I *Kirkespejl* (1861-63) mange år efter har Grundtvig beskrevet dette møde som "en Time lang Samtale i Sofaen". Til trods for at de to fætre holdt ud i en hel time, var mødet set fra Grundtvigs synsvinkel "bitter og fjendtlig", og han gik "bort med en haanlig Afvisning". Mynster ytrede sig tilsvarende. Han var stærkt utilfreds med Grundtvigs samstilling af et personligt ønske om at konfirmere sønnerne og så en fortsættelse af kampen om sognebåndsløsning. Dette kunne ses i hans erklæring og afslag i sagen, som kom i januar 1839. Mynsters opfattelse var, at Grundtvig måtte søge et embede, så han kunne konfirmere sine børn og forrette dåb, konfirmation og altergang. Sagen kunne med andre ord ikke løses med Grundtvigs ønske om en særordning, der i virkeligheden drejede sig om sognebåndets løsning. Mynster fandt denne særordning for "separatistisk og skematisk". Derfor kunne Mynster ikke anbefale Grundtvigs ansøgning, men tilføjede, at vejen til "almindeligt Præsteembede" stadig var en mulighed for ham.²³

Grundtvig blev afvist, men konfrontationen gjorde alligevel indtryk på dem begge. Som nævnt opfordrede Mynster Grundtvig til at løse hele problemstillingen ved at søge embede. Det gjorde Grundtvig kort tid efter og blev af Mynster hele to gange anbefalet til præsteembedet i Vartov Hospital, selvom Frederik 6. var betænkelig. Både Mynster og Det danske Kan-

²³ N.M. Plum: *Gads danske Magasin*, Årg. 33, 1939, s. 378-80.

celli var af den formening, at vækkelsesmøderne i København derved ville gribe mindre om sig.²⁴

Grundtvigs og Mynsters konfrontation fortsatte i ritualsagen samme år, hvor de især var uenige om en revision af dåbsritualet. Mynsters dåbssyn svarede til de fleste præsters opfattelse i samtiden. Den objektive side af barnedåbshandlingen var givet med Guds tilsagn til barnet, men dåbspagten var først fuldendt med barnets tilslutning senere i opvæksten (konfirmation).²⁵ Kongen havde bedt om en ritualrevision i 1837, og i 1839 fremlagde Mynster resultatet med sit *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. Her havde han bl.a. lavet ændringer i dåbshandlingens fire centrale led (Djævforsagelse, Den apostolske Trosbekendelse, døbeord og dåbsbøn) og ved trosbekendelsen fjernet spørgeformen til barnet med undtagelse af det sidste spørgsmål: Vil du døbes på denne tro. I dåbsbønnen efter dåbsordene (Matt. 28,19) var udtrykkene om Helligåndens gave og syndernes forladelse givet barnet nu udeladt af Mynster for at komme de moderne præster og teologer (H.N. Clausen m.fl.) i møde, som ikke ville fastholde læren om arvesynden.

Grundtvig var stærkt utilfreds med disse ændringer, idet han sammen med vakte kredse i landet ønskede at fastholde det eksisterende dåbsritual (biskop N. Balles revision i 1783). Han mente, at Mynster svækkede den gamle liturgi for at kunne takkes H.N. Clausen, og dermed svigtede Mynster kampen mod rationalisterne. Det fik Grundtvig op i det røde felt i skriftet *Frisprog mod H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag* fra 1839. Hans skarpe kritik af Mynster fik dog den virkning, at en stor del af præsterne sluttede op om Mynster og hans *Udkast*. Det samme gjorde den nedsatte ritualkommission, som behandlede Mynsters *Udkast* og anbefalede det til kongen. Alligevel valgte Christian 8. at henlægge kommissionens indstilling, fordi han frygtede en splittelse.

Sagligt set var der tale om forskel i dåbssyn mellem de to fætre. I Grundtvigs dåbssyn var både den objektive side med Guds tilsagn og den subjektive side med barnets tilslutning givet med ja-ordene på barnets vegne til forsagelse af Djævelen og til bekendelse af den treenige Gud (kontradiktorisk). Med ja-ordene blev dåbspagten mellem Gud og barn oprettet og al nåde var skænket i barnedåbshandlingen. For Mynster var – som sagt – dåbspagten først fuldendt, når barnet personligt havde tilegnet sig dåbstroen. De fire nævnte centrale led har været de samme siden *Kirkeritualet af 1685* med tilhørende alterbog. De lutherske vakte tilegnede sig Grundtvigs dåbssyn, som lige siden har præget folkekirken.²⁶

²⁴ J.P. Mynster: *Meddelelser*, 1854, s. 264.

²⁵ J.P. Mynster: *Prædikener*, bd. 1, 1. opl., København 1823, s. 376f., 4. opl., 1845, s. 302.

Forfølgelse af baptisterne

Flere pietistisk vakte krævede en personlig omvendelse i voksenlivet. Derfor var de ikke enige med henholdsvis Mynsters og Grundtvigs dåbs-syn. Dåbspagten var først fuldendt, når man var blevet troende kristen, hvilket var i slægtskab med baptisternes opfattelse, der fastholdt voksendåb som den ægte dåb. Under vækkelserne opstod de vakte baptistiske menigheder. Særlig omfattende var den baptistiske vækkelse fra slutningen af 1830'erne i København, Aalborg og på Langeland, hvilket førte til konfrontationer med myndighederne, fordi staten forlangte tvangsdaab af spædbørn tilhørende baptistiske forældre.

Grundtvigs dåbssyn og hans forståelse af religionsfrihed kom til orde i skriftet *Om Religions-Forfølgelse* fra 1842. Offentligt gik han til angreb på statskirkepræsternes religionsforfølgelse af baptister. Brodden var rettet mod "Stats-Geistligheden", hvilket især hentydede til københavnske præster og til kirkens førstemand, biskop Mynster, som holdt regeringen fast på en stram linje. Sandt var det, at Mynsters betænkning fra 1841 om baptisterne var udslagsgivende for kongens resolution fra december 1842 om principielt at fastholde barnedaab for alle nyfødte (daabsforordning af 30. maj 1828). Samtidig blev baptistmenigheden i fristaden Fredericia anerkendt og baptisterne kunne holde anmeldte forsamlinger over hele kongeriget (konventikelforordningen af 1741).²⁷

For Grundtvig var forfølgelser ikke i overensstemmelse med enevældens forfatning. *Kongeloven af 1665* og dens grundlag Den augsburgske Bekendelse, 1530, forudsatte en fri statskirke, skrev Grundtvig polemisk rettet mod Mynsters holdning (jf. nedenfor), som han udmærket kendte: "Den danske Stats-Kirke [er] er jo slet ikke andet end en Indretning til at bevare og forplante den christelige Tro og Bekiendelse og den Augsburgske Confession".²⁸ Grundtvig talte som i sine tidligere skrifter om en fri statskirke, hvor de enkelte menigheder kunne trives med hver sin bekendelse, også den augsburgske, inden for en borgerlig ramme.

Grundtvig holdt således fast i en religionsfrihed inden for statskirkens ramme. Baptisterne skulle såvel som andre frit kunne løse sognebånd og modtage daabssakramentet af en valgt præst på tværs af sogneskel. Det

26 Se *Tidsskriftet Fønix'* udgivelse af min e-bog (download): *Folkekirken under kongemagt og folkestyre. Struktur og liturgi*, 2021, de to første hovedafsnit (også udgivet af *Tidsskriftet Fønix*, som selvstændige artikler i 2021). Her behandles hele liturgisagen med Mynsters og Grundtvigs uenighed.

27 Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed*, 2009, s. 180-186.

28 N.F.S. Grundtvigs *udvalgte Skrifter*, 1907ff., bd. VIII, "Om Religions-Forfølgelse" (1842), s. 463f.

kunne så betyde, mente Grundtvig, at børns dåb blev udsat, indtil de selv kunne svare for sig. Han kom baptisterne i møde.²⁹

I 1840'erne gik Grundtvig ind for, at baptisterne skulle have religionsfrihed, mens Mynster om nogen stod som repræsentant for statens krav og forlangte af landets præster, at de med hjælp fra fogeden foretog tvangsdaab af spædbørn tilhørende baptistiske forældre. Særligt blev Mynster konfronteret med flere af de grundtvigske præster i sit stift, som nægtede at døbe med tvang, bl.a. P.C. Kierkegaard, Pedersborg. Dertil kom, at et liberalt flertal i Københavns gejstlige Konvent ført an af Grundtvig og H.N. Clausen, offentligt gik imod tvangsdaab i statskirken.

Mynster fastholdt overfor kritikken, at baptisterne ved ikke at lade deres spædbørn døbe unddrog sig statens grundsætninger som en evangelisk-luthersk bekendende stat. I Kongeloven var regenten bundet til Den augsburgske Bekendelse fra 1530, hvori lutheranerne forkastede baptisterne, fordi de fornægtede barnedaaben, betonedede Mynster. Statens borgere kunne ikke udtræde af statskirken, som var en del af enevældens forfatning, og derfor "maae deres Børn ansees som fødte i Statskirkens Skiød, og de almindelige Anordninger angaaende Børn af christne Forældre, maae ogsaa gielde dem". Staten skulle medvirke til at beskytte børns borgerrettigheder, som var knyttet til borgerskab i kraft af barnedaaben. Endvidere skulle Staten medvirke i opdragelsen af børnene, gennem tilsyn og skolegang, så de blev opdraget som borgere i enevoldsstaten.³⁰

Mynster anfægtede med andre ord på statens vegne forældrenes eneret over børnene, en problemstilling, som altid har været aktuel. H.N. Clausen havde talt med Mynster, som havde udtrykt denne holdning om statens forpligtelse på baptisternes børn, hvilket Clausen noterede i sit skrift fra 1845 *Om Kirketvang ved baptistiskfødte Børns Daab*.³¹

Kun to Grundtvigsalmer i Mynsters salmebogstillæg

Mynsters dårlige forhold til Grundtvig blev stillet til skue i salmebogsagen. Interessen samlede sig om at få udarbejdet et tillæg til den eksisterende salmebog, da det ikke var mange år siden, at den var revideret. Mynster var positiv overfor den eksisterende salmebog, udarbejdet af biskop N. Balle: *Evangelisk-christelig Psalmebog* (1798). Kancelliet indstillede derfor

²⁹ Ibid., s. 460ff., 469f., 473.

³⁰ J.P. Mynster: "Om Giendaab og Giendøbernes statsretlige Forhold i Danmark", *Blandede Skrifter*, 2. afd., bd. 2, 1856, s. 335ff., 360ff. Skriftet blev først udgivet i 1856 efter Mynsters død i 1854, men Mynster har i betænkning til Det danske Kancelli i 1841, som er refereret i *Ny Collegial-Tidende* (den 21. jan., nr. 3, 1843, s. 57-69, red. A.S. Ørsted), brugt de samme argumenter, som i dette skrift.

³¹ H.N. Clausen: *Om Kirketvang ved baptistiskfødte Børns Daab*, 1845, s. 35ff., 40ff.

den 25. juni 1842, at der skulle udarbejdes et tillæg, og opgaven blev overdraget den siddende ritualkommission, hvor Mynster var formand.

Mynster tog straks initiativet. I løbet af et par år udarbejdede han et oplæg til kommissionen, som blev tilsendt kancelliet i april 1844, og allerede den 20. februar 1845 blev det godkendt til brug i de menigheder, som måtte ønske det. Tillægget var frivilligt at anskaffe. Grundtvig fik alene to salmer med: "Guds ord det er vort arvegods" (DDS, nr. 401) og "Søndag morgen fra de døde" (DDS, nr. 406).

Dette var en kraftig underkendelse af Grundtvig som salmedigter. Denne havde i 1837 udgivet første bind af *Sang-Værk til den danske Kirke* og i 1841 andet bind. Til lektor P. Hjort (Sorø) havde Mynster i 1841 skrevet:

At jeg har ringere Tanker end De om Grundtvig som
Psalmedigter - thi saavel hans Begejstring som hans Eftertanke
kan sjældent holde længere ud end til 2 eller 3 Strofer, og da
han gør sine Psalmer saa umaadelig lange, saa faar man meget
Kling-Klang og meget Passiar at trækkes med.³²

Christian 8. fornemmede splittelsen i statskirken med Mynsters salmebogstillæg, akkurat som med Mynsters ritualudkast nogle år tidligere. Kongen sluttede derfor ikke helhjertet op om Mynsters tillæg, som dog blev trykt. Kongen havde taget det forbehold, at han også ville se på Københavns gejstlige Konvents forslag til et tillæg, som senere sammen med Mynsters salmebogstillæg kunne danne grundlaget for en revision af hele den eksisterende salmebog.

Utilfredsheden med Mynsters enerådende facon var især til stede i det københavnske præstekonvent, som allerede i februar 1844 havde nedsat et salmeudvalg bestående af professor H.L. Martensen, pastor Grundtvig m.fl. De foreslog et prøvehefte på 109 salmer i 1845, som tog hensyn til Grundtvigs salmer, men også medtog salmer af Kingo og Brorson. Dette forslag skabte også utilfredshed fra mange sider – især hos biskop Mynster. Herefter ebbede hele sagen ud, og Mynsters salmebogstillæg blev ingen succes.

Kamp om kirkesynet under grundlovsforhandlingerne

Med Grundloven i 1849 blev enevældens styre afskaffet. Kongeriget gik fra at være en kristelig stat til at være en sekulær stat, hvor folkestyret støttede folkekirken. Grundtvig og Mynster havde sæde i Den grundlovgi-

32 P. Hjort: *Udvalg af Breve fra Mænd og Qvinder*, 1867-69, bd. II, s. 35 og 48; jf. N.M. Plum: *Gads danske Magasin*, 33. årg., 1939, s. 382f.

vende Rigsforsamling, som arbejdede med grundlovens udformning i 1848-1849.

Under forhandlingerne om kirkens forhold kæmpede de to fætre for hver deres kirkesyn. Grundtvig ønskede – som allerede nævnt – en fri statskirke, hvor kirken kun var en ydre juridisk ramme om de enkelte menigheder med lægfolks sognebåndsløsning og præsters liturgiske og dogmatiske frihed. Mynster derimod holdt sig til en rummelig statskirke med plads til alle og med uniformitet i kirkens liturgi og evangelisk-lutherske lære.

Da de kirkelige paragraffer i grundloven blev debatteret stillede Grundtvig forslag til Grundlovens § 3 (nuværende § 4), om at udelukke udtrykket ”evangelisk-lutherske” som definitionen af kirken, dvs. den (eksisterende) evangelisk-lutherske statskirke. Grundtvig ønskede også, at der kun skulle være en statsstøttet folkekirke, så længe flertallet i landet var medlemmer. Man kunne ikke bestemme over fremtidens slægter, mente han.

Under grundlovsforhandlingerne om denne paragraf talte Mynster imod Grundtvigs udeladelse af formuleringen ”evangelisk-lutherske” og stillede ændringsforslag, idet der efter ”Den evangelisk-lutherske Kirke” ved et indskud nærmere skulle henvises til Den augsburgske Bekendelse fra 1530, kirkens grundlæggende lutherske bekendelse, som definerede statskirken i Kongeloven af 1665. Der skulle strammes op for at bevare uniformiteten i liturgi og lære, mente Mynster. Slutresultatet i konfrontationen blev dog, at alle ændringsforslag blev nedstemt af Rigsforsamlingen. Vedtaget blev formuleringen: ”Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som sådan af Staten”, som siden er blevet gentaget i alle givne grundlove.³³ I øvrigt stemte hverken Grundtvig eller Mynster for Grundloven på afstemningsdagen den 25. maj 1849. De udeblev ved afstemningen, for begge var tilhængere af enevælden. Mynster holdt sig til enevældens Kongelov (1665), der også forudsatte en folkesuverænitet, idet Gud udvirkede, at folket i 1660 havde overdraget kongen magten. Denne folkelige magtoverdragelse betød med oprettelsen af stænderforsamlingerne i 1834, at ”Folkets ønsker og Raad desto sikkrere og snarere kunde naae Thronen”.³⁴ For Grundtvig var det ligeledes væsentligt, at enevælden var folkelig og oplyst, dvs. at den tillod den offentlige mening at kunne komme

33 *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen, 1848-49*: Sp. 3030-51, især 3037f. (Grundtvig), 3041ff. (Mynster), 3050f. (afstemning vedr. ændringsforslag), 3353-70, især 3368 (endelig behandling og afstemning, oprindelig § 2, i færdig form § 3 og nuværende § 4).

34 Mynsters mindetale over Frederik VI i Roskilde Domkirke den 16. januar 1840: *Kirkelige Leiligheds-Taler, 1854*, bd. II, s. 293ff.

til orde. Enevælden skulle dermed hele tiden være i udvikling. For Grundtvig var kongen "et stort og elskeligt, et velsignet Vidunder".³⁵

Koleraepidemien 1853

En koleraepidemi opstod i København i 1853. Årsagen var de dårlige sanitære forhold og den tætte bebyggelse. Epidemien kostede ca. 5000 københavnere livet.

J.P. Mynsters visitatsdagbøger fra 1835 til 1853 vidner om, at Mynster i sommeren 1853 var på visitatser på Sjælland, sådan som han skulle hver sommer. Alligevel kan det registreres, at Mynster i perioder var i København for at klare sine embedsforretninger hjemme i bispegården ved Nørregade. Til embedet hørte det også at kontrollere, om de københavnske præster var på deres post under epidemien.

Længe havde det irriteret Mynster, at Grundtvig både i sommeren 1852 og nu i 1853 satte en kapellan til at klare gudstjenester i Vartov Hospitalskirke hver anden søndag, så han frit kunne opholde sig på godset Rønnebæksholm hos sin hustru Ane Marie Elise Toft. Under kolerasommeren 1853 blev det for meget for Mynster, for der var hårdt brug for præsterne i København. Han klagede til Kultusministeriet over Grundtvigs fraværelse. I Vartov Hospital døde otte ud af ti indbragte smittede patienter. Derfor skulle Grundtvig være på sin post i Vartov.³⁶

Grundtvig blev virkelig ramt af denne kritik. Han betroede sig til enkedronning Caroline Amalie, at han i sommeren 1853 selv var syg. Grundtvig vendte tilbage til København i slutningen af august 1853, hvilket han meddelte i en erklæring til stiftsprovst E.C. Tryde, som videresendte den til biskop Mynster. Grundtvig erklærede, "at jeg fra d. 28de August har overtaget alle mine Embedsforretninger som Præst ved Vartou".³⁷ Erklæringen kunne næsten opfattes som en raskmelding. På dette tidspunkt var epidemien ved at ebbe ud. Denne sag blev den sidste konfrontation mellem Mynster og Grundtvig. I januar 1854 døde biskop Mynster.

³⁵ Grundtvig, f.eks. i 1832 i den tyske Frederiks Kirke på Christianshavn: *Prædikener*, 1984, bd. V, s. 378-81.

³⁶ B. Kornerup: *Kirkehist. Saml.* 1944, 6. rk., IV. bd., s. 401.

³⁷ *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig*, bd. 2, 1926, s. 530-31.

Grundtvigianismen

I eftertiden fortsatte kampen mellem de holdninger, som henholdsvis Mynster og Grundtvig stod for. Grundtvig fastholdt stadig ønsket om en fri statskirke efter systemskiftet i 1848-49. Således havde Grundtvig i 1859 i *Kirkelig Samler* og senere i *Den christelige Børnelærdom* den opfattelse, at folkekirken skulle være en konfessionsløs "fri Folke-Kirke" og åbnede samtidig op for den mulighed, at den manglende præstefrihed kunne betyde en udskillelse fra statskirken i en grundtvigsk frikirke.³⁸

I 1800-tallets anden halvdel forandredes efterhånden den grundtvigske kamp for friheden i folkekirken. Grundtvigs forslag til en fri folkekirke blev ikke taget op i sin fulde form af hans tilhængere, men foregik stykkevis via Rigsdagens lovgivning. Først kom loven om sognebåndsløsning i 1855, siden kom valgmenighedsloven i 1868 og loven om kirkers frie brug i 1872, hvormed valgmenighedernes medlemmer fik mulighed for at bruge sognekirkerne.

I resten af århundredet stoppede denne frihedslovgivning, for grundtvigianerne måtte efterhånden beskæftige sig med kulturradikalismen, som vandt indflydelse blandt grundtvigianere. Det førte til en debat om moralske spørgsmål, f.eks. vielse af fraskilte, hvor anledningen ikke mindst var teologen og forfatteren Jakob Knudsens skilsmisse og senere giftermål med en langt yngre kvinde.

Et andet stridspunkt var Grundtvigs ønske om præstefrihed, hvor flere grundtvigianere fastholdt Grundtvigs ønske om en dogmatisk og liturgisk præstefrihed. Dette krav blev senest manifesteret i Askovadresserne i 1881, hvor de grundtvigske frihedsønsker blev opstillet. Grundtvigs frie folkekirke forudsatte imidlertid en frihed for både lægfolk og præster, der frit skulle finde sammen i menigheder ud fra fælles liturgi og bekendelse. Det er aldrig rigtig kommet på plads, også fordi grundtvigske præster med en mere konservativ holdning var skeptiske overfor Grundtvigs frie folkekirke. Det gjaldt f.eks. præsterne P.A. Fenger, J.F. Fenger og Vilh. Birkedal.

Et tredje stridspunkt inden for grundtvigianismen efter Grundtvigs død i 1872 var diskussionen om indførelse af menighedsråd. Omkring 1900 var det et stærkt ønske i grundtvigske valg- og frimenighedskredse og Kirkeligt Samfund af 1898, at Grundtvigs frimenighedstanker i *Kirkelig Samler* 1859 blev ført ud i livet. Grundtvig tog afstand fra sognemenighedsråd, som var overflødig efter sognebåndets løsning i 1855. Fra disse grundtvig-

38 Artiklen "Præste-Frihed i Folke-Kirken" fra 1859 i *Kirkelig Samler, Tidsskrift til christelig Oplysning* (Chr. M. Kragballe, 1855-61) som blev trykt i "Den christelige Børnelærdom" i 1868, *N.F.S. Grundtvigs udvalgte Skrifter*, 1909, bd. IX, s. 490ff., især s. 496f., 500f. Th. C. Lyby påviser Grundtvigs gennemgående fastholden af den konfessionsløse kirke som en borgerlig indretning - jf. Th. C. Lyby: *Festskrift til Jakob Balling*, 1993, s. 223, 227ff.

ske kredse mødte kultusminister I.C. Christensens menighedsrådslov (1903) kraftig modstand. De to gamle vækkelsesretninger, grundtvigianisme og Indre Mission, holdt fast i den troende menighed og ønskede ikke at sidde i menighedsråd med ukirkelige sognebeboere. Det betød, at Christensen vendte sig imod grundtvigianismen, og han fik støtte fra den grundtvigske højskolemand og sognepræst Morten Pontoppidan. Der var tale om en klar sognekirkelig linje, hvor ethvert medlem af folkekirken var tilgodeset. Dette var også tidligere udgangspunktet for biskop Mynster i hans opgør med Grundtvig.

Eftermæle

Grundtvigianismens sejrsgang i folkekirken og i Rigsdagens kirkelige frihedslovgivning betød samtidig et dårligt eftermæle for biskop Mynster. Dette blev forstærket af Søren Kierkegaards kirkekamp 1854-55 rettet mod Mynster, der ikke havde været et sandhedsvidne for folkekirken, som den nyudnævnte biskop over Sjællands Stift, H.L. Martensen, havde påstået.³⁹

Pastor Vilh. Birkedal, Ryslunge, der i sine unge dage var Mynstertilhænger og senere en kendt grundtvigsk traditionsbærer, så negativt på Mynsters eftermæle pga. ”den afvisende, haanlige Stilling, han indtog overfor Kirkens mest fremragende Trosvidne og Kæmpe [N.F.S. Grundtvig]”. Birkedal fremhævede også Mynsters ”Fortjenester”, men Mynsters afvisning af Grundtvig havde skadet hans eftermæle. Denne vurdering må siges at være den mest udbredte.⁴⁰

Præsten Otto Møllers vurdering af Mynster udviklede sig mere polemisk. Han mente i 1881, at Mynster havde holdt statskirkens

rolige Søvn uforstyrret i Gang ... Spotten forstummede for hans imponerende Ydre, og Søvnens sænkede sig ned over alt det, han velsignede. Den hele Besætning af Præster, som fik deres Indvielse af ham, var alle udrustede netop til dette at holde Søvnens igang, forhindre Bevægelse af enhver Art, holde Maskinen i sin rolige, regelmæssige Gang eller, som det hed: holde paa det bestaaende; men det bestaaende var aandelig Død og Dvale ... Saalænge Mynster levede, veg han kun Tomme for Tomme; ingen Is fik Lov at tømme, intet Baand at løses, før alle Midler var forsøgt til at forhindre det.

³⁹ Rasmussen: *Kierkegaards kritik af den triumferende kirke*, 2006.

⁴⁰ Vilh. Birkedal: *Personlige Oplevelser i et langt Liv*, 2. Afd., 1890, s. 1ff.

Statskirken var med andre ord udtryk for en konservativ sløvhed pga. Mynster ledelse. Befrielsen kom fra det grundtvigske mente Otto Møller: "Med en mægtig Taalmodighed holdt Grundtvig ud i at vente paa og bede om Friheden". Han var forårets bebuder, mens Mynster alene repræsenterede "Vinteren".⁴¹

J.P. Mynster skulle opleve en renæssance i 1900-tallets mellemkrigstid takket være Kirkeligt Centrum og Tidehverv. Der var tale om en bred barthiansk strømning i 1930'ernes danske kirkeliv. I Kirkeligt Centrum understregede man kirkens betydning og traditionen tilbage til Reformationen i 1536, således folkekirkens uniformitet i lære og liturgi samt folkekirkeembedet med forkyndelse og sakramenter. I den sammenhæng blev biskop Mynster idealet hos Kirkeligt Centrum, den tredje retning ved siden af mission og grundtvigianisme. Mynster blev taget til indtægt for en kirkelighed, som forenede det objektive og det subjektive i kristendommen. Klarest fremgik det af dogmatikprofessor Niels M. Plums bog *Jakob Peter Mynster som Kristen og Teolog* fra 1938.

Tidehvervsmanden K. Olesen Larsen gav også en vurdering af biskop Mynsters indsats. Han skrev artikler i bladet *Tidehverv* 1936 og 1940 om J.P. Mynsters "Giennembrud" i 1803 med hengivelsen i Guds vilje og hans senere prædikensamlinger, hvor han blev mere og mere luthersk og fastholdt den lutherske tradition. Mynster havde i kampen mod rationalismen været Grundtvigs medspiller, men ellers nærmest hans modspiller, fremhævede K. Olesen Larsen, som i gennemgangen af Mynster vendte sig mod vækkelseskristendommens repræsentanter: grundtvigianisme og Indre Mission. Mynsters kristendom var ikke alene subjektiv oplevelseskristendom med hovedvægt på "Hjertet Ønsker og Trang" til evangeliet, men den fremhævede "Guds krav" på et menneskes lydighed og dertil "det objektive i Kristendommen, dens 'Frelsens Kendsgerninger'", hvor Skriften fremstod som "det objektive Hvilepunkt".⁴² Mynster talte om "det ydre Vidnesbyrd i Skriften" eller sagt med Mynsters egne ord: "Jesu Historie".

Det objektive handler om Mynsters forståelse af at binde den kirkelige frihed ved at fastholde uniformiteten med den lutherske tradition, som den ytre sig i Bibelens vidnesbyrd og ikke mindst i Den augsburgske bekendelse fra 1530. Denne forståelse stod her over for Grundtvigs frie statskirke.

Det subjektive må dreje sig om Mynsters antropocentriske forkyndelse med fremhævelse af menneskelivets vilkår her på jord, dvs. i syndens verden, der stod overfor Grundtvigs klassiske forsoning og frelsesvished, forstået som en troserfaring, som appellerede til de bekendende kristne i me-

⁴¹ Otto Møller: *Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri*, 1881, s. 4-6.

⁴² *Tidehverv*, 1936, s. 63f.

nigheden omkring sakramenterne dåb og nadver. Denne forståelse forlod ikke den kirkelige Grundtvig, selvom han efter 1832 forstod at adskille det menneskelige fra det kirkelige. Kendt er blevet hans formulering i et digt fra 1837: ”Menneske først og Christen saa”.⁴³

Afslutning:

Grundtvigianismen reducerede Grundtvigs fri statskirke og nøjedes med at kræve en frihedslovgivning for menigheder og præster. Denne udvikling mærkes også i nyeste tid. Kravet om mere frihed i folkekirken fortsætter. Det er sket i liturgidebatten, som er sat i gang af biskopperne i 2016 med forslaget om en miniautorisation, hvor kun kerneled i ritualer skal godkendes af staten.⁴⁴ Man vil gerne slippe kirkens uniformitet i liturgi og tradition ved at have flere muligheder ved dåb og nadver og ved brug af nye tekster og bønner m.m. I dette forslag ligger der den fare, at manifestationen af den grundtvigske frihed bliver på bekostning af folkekirken uniformitet og reformatoriske tradition.⁴⁵ Folkekirken har netop i de sidste par århundreder været præget af kampen mellem større kirkelig frihed og uniformitet med arven fra reformationen og enevældens kirke. Mange har koblet sig på henholdsvis Grundtvigs og Mynsters holdninger.

Stridighederne mellem Grundtvig og Mynster var dog ingen solstrålehistorie. Alligevel har de to fætre igennem deres indbyrdes kampe givet væsentlige bidrag til nutidens folkekirke, hvilket kan samles i dåbssyn og forholdet stat-kirke.

Grundtvigs dåbssyn viste sig at blive afgørende for folkekirken. Hans fastholdelse af dåbens centrale led, som gik tilbage til *Kirkeritualet af 1665*, har holdt sig lige frem til nutiden og overlevet ritualrevisionen i 1992. Ligeledes fik Grundtvigs frihedssyn for menigheden med kravet om sognebåndsløsning for lægfolk og præstefrihed i liturgi og lære stor betydning i eftertiden. Ganske vist er Grundtvigs frie statskirke ikke blevet gennemført i sin helhed, men stadig eksisterer hans krav om frihed i folkekirken.

Alligevel blev Mynster sejrherren i forholdet stat-kirke, for enevældens evangelisk-lutherske statskirke gled med 1849-grundlovens § 3 (nuværende § 4) lige over i folkestyrets folkekirke uden større ændringer. Mynster hævdede, at samvittighedsfriheden var bundet til den lutherske tradition – liturgisk og læremæssigt. Enevældens uniformitet i tro og lære er siden be-

⁴³ Digtet er i eftertiden opfattet som et dogmatisk læredigt. F.eks. R. Prenter: *Skabelse og genløsning*, 1951-53.

⁴⁴ *Hvem bestemmer ?*, 2018, s. 8f., 18f., 20f.

⁴⁵ Rasmussen: *Folkekirken under kongemagt og folkestyre. Struktur og liturgi*, 2021, kap. II, III og V.

varet i folkekirken. Endda fortsatte regentens anordningspraksis i indre anliggender med at autoriserede ritualer, salmebøger osv. Staten var fortsat under folkestyret enerådende over for folkekirken, både i ydre og indre anliggender, og den praksis er ikke ændret i dag. I forholdet stat-kirke har vi folkekirken som en arv fra enevældens statskirke, der i den sene enevælde var præget af biskop Mynster.

Korts sagt: I forhold til staten prioriterede Grundtvig friheden og forskelligheden i folkekirken højere end biskop Mynsters vægtlægning på det evangelisk-lutherske fællesskab og uniformitet i folkekirken tilbage til den lutherske reformation. Det er en modsætning, som også eksisterer inden for folkekirken i dag.

Anvendt litteratur

- Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*, (1848-49). Syddansk Universitetsbibliotek.
- Birkedal, Vilh.: *Personlige Oplevelser i et langt Liv*, 1-2. Afd., København 1890.
- Biskoppernes Fagudvalg 2018: *Hvem Bestemmer? Overvejelser om forholdet mellem autorisation og frihed i folkekirkens liturgi*, København 2018.
- Bugge, Knud E.: "Grundtvigs landemodetaler", *Grundtvig-Studier* 1953, København.
- Clausen, H.N., *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*, København 1825.
- Clausen, H.N.: *Om Kirketvang ved baptistiskfødte Børns Daab*, København 1845.
- Grundtvig N.F.S.: (Anmeldelse: "Om Begrebet af den kristelige Dogmatik" af J.P. Mynster, 1831), *Theologisk Maanedsskrift*, maj 1831, København.
- Grundtvig, N.F.S.: *Udvalgte Skrifter*, udg. af H. Begtrup, bd. I-X, København 1904-1909 (grundtvigsværker.dk).
- Grundtvig, N.F.S.: *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig*, udg. af Georg Christensen, bd. 2, København 1926.
- Grundtvig, N.F.S., *N.F.S. Grundtvigs Prædikener 1822-26 og 1832-39*, udg. af Chr. Thodberg, København 1983-86.
- Grundtvig, N.F.S.: *Roskilde-Riim*, 1814. Indledning i [Grundtvigsværker.dk](http://grundtvigsværker.dk).
- Hjort, P.: *Udvalg af Breve fra Mænd og Qvinder*, bd. I-II, København 1867-69.
- Jensen, H.: "Brud og Sammenhæng i dansk Aandsliv efter 1864", *Kirkehistoriske Samlinger*, 6. rk., bd. 4. København 1943.
- Jørgensen, H.: *Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede*, København 1940 (genoptryk 1975).
- Koch, Hal: *Den danske Kirkes Historie*, bd. 6, København 1954.

- Kolderup-Rosenvinge, J.L.A.: *Grundrids af den danske Kirkeret*, København 1838 (2. udg. ved C. Th. Engelstoft, 1851).
- Kornerup, B. (red.): *J.P. Mynsters Visitatsbøger 1835-1853*, bd. 1-2, København 1937.
- Kornerup, B.: "Udvalg af Biskop G.P. Brammers Brevveksling", *Kirkehistoriske Samlinger*, 6. rk., 4. bd., København 1944.
- Lyby, Th. C.: "Grundtvigs tanker om præstefrihed - og grundtvigianernes". *Ordet, kirken og kulturen, Afhandlinger om kristendomshistorie tilegnet Jakob Balling*, redigeret af Carsten Bach-Nielsen m.fl., Aarhus 1993.
- Mynster, C.L.N.: *Nogle Blade af J.P. Mynsters Liv og Tid*, København 1875.
- Mynster, J.P.: *Prædikener*, bd. 1-2, 1. opl., 1823, 4. opl., København 1845.
- Mynster, J.P.: *Kirkelige Leiligheds-Taler*, bd. 1-2, København 1854.
- Mynster, J.P.: *Meddelelser om mit Levnet*, København 1854.
- Mynster, J.P.: *Blandede Skrifter*, 1. afdeling, bd. 1-3 og 2. afdeling, bd. 1-3, København 1852-57 (2. afd., udg. af H. Paulli, 1855-1857).
- Møller, Otto: *Til Forstaaelse og Bedømmelse af Nutidens Fritænkeri*, København 1881.
- Olesen Larsen, K.: "Biskop I.P. Mynsters Omvendelse", *Tidehverv* 1936, København.
- Olesen Larsen, K.: "Mynsters Omvendelse og hans Prædikener" og "Oplysningsreligion og Ortodoksi hos J. P. Mynster", *Tidehverv* 1940, København.
- Plum, N.M.: *Jacob Peter Mynster som Kristen og Teolog*, København 1938.
- Plum, N.M.: "Mynster og Grundtvig", *Gads danske Magasin*, Årg. 33, København 1939.
- Plum, N.M.: "Den Mynsterske Linie i dansk Kirkeliv", *Kirken og Tiden*, København 1942.
- Prenter, R.: *Skabelse og genløsning*, København 1951-53.
- Rasmussen, J.: *J P Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven*, Odense 1999.
- Rasmussen, J.: *En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*, Odense 2002.
- Rasmussen: *Kierkegaards kritik af den triumferende kirke*, Odense 2006.
- Rasmussen, J.: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009.
- Rasmussen, J.: "J.P. Mynster og H.L. Martensen: To biskoppers kirkelige holdninger", *Kirkehistoriske Samlinger 2018*, København 2018.
- Rasmussen J.: *Folkekirken under kongemagt og folkestyre. Struktur og liturgi, e-bog: Tidsskriftet Fønix*, København 2021.
- Roeskilde Stænder-Tidende. *Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne for Sjællands, Fyens og Lollands-Falsters Stifter samt for Island og Færøerne. 1835-48. Det kgl. Bibliotek.*
- Rørdam, H.F.: *Breve fra J.P. Mynster til W.F. Engelbreth*, *Kirkehistoriske Samlinger*, 4. rk. bd., IV, København 1895-97.